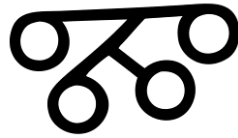

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za lingvistiku

Ante Petrović

Konstrukcije polarnih pitanja u hrvatskome u dijakronijskoj i arealno-
tipološkoj perspektivi

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Ranko Matasović, red. prof.

Zagreb, kolovoz 2018.

Kratice

Kratice korištene u glosama

ABL	ablativ	NEG	negacija
ACC	akuzativ	NOM	nominativ
ART	član	PASS	pasiv
AUX	pomoćni glagol	PL	množina
DEF	određeno	PRS	prezent
F	ženski rod	PST	prošlo vrijeme
FUT	futur	Q	upitna čestica
GEN	genitiv	REL	relativizator
INF	infinitiv	SBJV	konjunktiv
IPF	imperpekt	SG	jednina
LOC	lokativ	VOC	vokativ
M	muški rod		

Ostale kratice

balt.	baltijski	pom.	pomoćni
bsl.	baltoslavenski	rom.	romanski
germ.	germanski	S	subjekt
gl.	glagol	sj.	sjeverni
hrWaC	Hrvatski mrežni korpus	slav.	slavenski
ie.	indoeuropski	SPE	standardni prosječni europski
ital.	italski	V	glagol
O	objekt	za.	zapadni

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Polazište i ciljevi rada	4
3. Metodologija	6
4. Podaci i analiza u hrvatskom jeziku.....	9
4.1. Čestica <i>li</i> i pomicanje glagola.....	9
4.2. Čestica <i>zar</i>	11
4.3. Čestica <i>da li</i>	11
4.4. Čestica <i>je li</i>	13
4.5. Samo pomicanje glagola.....	15
4.6. Upitna zamjenica	15
4.7. Pregled	15
5. Podaci iz jezika Europe.....	17
5.1. Jezici iz povijesti	17
5.1.1. Starogrčki	17
5.1.2. Latinski	18
5.1.3. Venecijanski iz 18. st.	19
5.1.4. Gotski	19
5.1.5. Staronordijski	20
5.1.6. Staroslavenski.....	20
5.2. Suvremeni jezici	21
5.2.1. Novogrčki.....	21
5.2.2. Albanski	22
5.2.3. Makedonski	22
5.2.4. Bugarski	22
5.2.5. Slovenski	23
5.2.6. Ukrajinski	23

5.2.7.	Ruski.....	23
5.2.8.	Češki.....	24
5.2.9.	Slovački.....	24
5.2.10.	Poljski.....	24
5.2.11.	Litavski.....	25
5.2.12.	Njemački.....	25
5.2.13.	Engleski.....	26
5.2.14.	Islandski.....	26
5.2.15.	Švedski.....	26
5.2.16.	Rumunjski.....	26
5.2.17.	Talijanski.....	27
5.2.18.	Francuski.....	27
5.2.19.	Španjolski.....	27
5.2.20.	Mađarski.....	28
5.2.21.	Turski.....	28
5.3.	Pregled.....	28
6.	Analiza i rasprava.....	31
7.	Zaključak.....	33
8.	Literatura.....	34
	Sažetak.....	40
	Summary.....	41

1. Uvod

Svaki prirodni jezik služi za interakciju među pojedincima te se može rabiti u barem tri glavne svrhe: prenošenje informacije, zahtijevanje informacije i zapovijedanje. Prema tim trima funkcijama rečenice se univerzalno mogu podijeliti na tri osnovne vrste, koje se u velikoj većini jezika svijeta na neki način i formalno razlikuju (Givón 2001: 288): izjavnim se rečenicama prenose informacije, upitnim se rečenicama informacije traže, a zapovjednim se rečenicama nastoji postići da sugovornik učini nešto (usp. Velupillai 2012: 345-346). Odnos između forme rečenice i funkcije govornoga čina nipošto nije jednoznačan, niti su granice među vrstama govornih činova uvijek jasne, no ipak je tipološki utemeljeno govoriti o navedenim trima vrstama rečenica kao najčešće gramatikaliziranim prototipnim govornim činovima (Givón 2001: 288).

Upitne se rečenice dalje dijele na polarne¹, o kojima će u ovom radu biti riječ, i na sadržajne². Razlika je u tome što polarne upitne rečenice uglavnom zahtijevaju samo sugovornikovu procjenu istinitosne vrijednosti iskaza, odnosno odgovor ekvivalentan „da“, „ne“, ili eventualno takav poput „možda“ ili „vjerojatno“, a sadržajne kao odgovor traže neku drugu informaciju naznačenu upitnom riječju. Primjer je polarne upitne rečenice u hrvatskom jeziku pod (1), a primjer sadržajne pod (2):

(1) Čita li Ivica knjigu?

(2) Što Ivica čita?

Valja odmah napomenuti da primjerice Mihaljević (1995: 19) inzistira na terminološkom razlikovanju *upitne rečenice* od *pitanja*, pri čemu bi prethodni pojam trebao biti definiran formalno, a potonji funkcionalno, no ovdje će se nadalje oba rabiti naizmjenično u smislu upitne rečenice.

Polarnim se pitanjem može tražiti potvrda ili negacija za čitav iskaz ili za određeni element iskaza, koji je u tom slučaju izražen fokusiranim konstituentom (Givón 2001: 231-232), pri čemu fokus shvaćamo kao jezičnu kategoriju koja upućuje na postojanje alternativa relevantnih

¹ U hrvatskoj su lingvistici još u uporabi termini *potvrdno-niječna pitanja* (Mihaljević 1995: 20) i *jestno-niječna pitanja* (Mihaljević 1997), no smatramo da nijedan nije sasvim ukorijenjen. Stoga će se ovdje rabiti naziv *polarna pitanja*, koji je jasan ekvivalent engleskoga *polar questions*, uobičajenoga u suvremenoj tipološkoj literaturi (usp. Dryer 2013a, König i Siemund 2007: 292, Velupillai 2012: 352).

² Mihaljević (1995: 25) se koristi nazivom *posebna pitanja*, a naš je termin *sadržajna pitanja* po uzoru na *content questions* u Velupillai 2012: 356.

za tumačenje izreke (Krifka i Musan 2012: 7). Ovdje ćemo se u prvom redu baviti polarnim pitanjima bez fokusa, tj. onima koji propituju cijeli iskaz.

Polarna pitanja u golemoj se većini jezika svijeta formalno razlikuju od izjavnih rečenica, i to na taj način da su ona dodatno obilježena. Dryerovo (2013a) opsežno istraživanje na uzorku 955 jezika pokazuje da samo jedan jezik iz uzorka, mištek u Meksiku, nema formalnu distinkciju između polarnih upitnih i izjavnih rečenica. Također je izrazita rijetkost da se formalna opreka sastoji u tome što izjavne rečenice sadrže dodatne oznake izjavnosti, što je posvjedočeno u svega četiri jezika u uzorku. Ostale upitne strategije sve uključuju dodatno ili posebno obilježavanje upitnih rečenica, a one su: posebna rečenična intonacija, upitna čestica, upitna glagolska fleksija i poseban upitni red riječi. Kako ističe i Velupillai (2012: 352), mnogo se jezika zapravo služi kombinacijom strategija, a Dryer od kombinacija predstavlja jedino kombinaciju upitne čestice i glagolske fleksije, dok jezike koji se koriste nekom drugom kombinacijom svodi na jezični tip određen jednom od strategija. Time se u prvom redu nerealno umanjuje zastupljenost upitne intonacije, koju Dryer ubraja u upitne strategije samo ako je to jedini način obilježavanja pitanja kojim jezik raspolaže, a za koju Velupillai (2012: 352, 353) tvrdi da je „vrlo uobičajena“ te se često kombinira s bilo kojom drugom upitnom strategijom. Osim toga, svakako je moguća i kombinacija upitne čestice i posebnoga reda riječi, o čemu će biti više riječi kasnije u ovom radu. Prema Dryerovim kategorijama, najzastupljenija je strategija upitna čestica, posvjedočena u 585 ili 61.26 % jezika u uzorku, a zatim upitna intonacija, koja je jedini način kodiranja polarnoga pitanja u 173 jezika, odnosno 18.12 % uzorka. Međutim, sâm Dryer napominje da su jezici u kojima je intonacija jedini način kodiranja polarnoga pitanja podzastupljeni u uzorku te da ih je u stvarnosti više nego što bi se iz njega dalo zaključiti. Po učestalosti kao upitna strategija slijedi posebna glagolska fleksija, zabilježena u 164 jezika ili njih 17.17 %. Preostale dvije strategije znatno su rjeđe – kombinacija upitne čestice i glagolske fleksije javlja se u 15 ili 1.57% jezika, a poseban red riječi u 13 ili 1.36% jezika.

Jezici koji imaju upitnu česticu razlikuju se po njezinu položaju u rečenici. Dryer (2013b) pokazuje da je u većini jezika smještena na kraju ili početku rečenice, znatno rjeđe na drugome mjestu u rečenici, a osobito rijetko na bilo kojem drugom položaju. Jezici s dominantnim poretkom glavnih sintaktičkih kategorija SOV skloni su pozicioniranju upitne čestice na posljednjem mjestu, oni s poretkom VSO skloni su upitnoj čestici na prvome mjestu, a u jezicima s poretkom SVO upitna je čestica uobičajena i na prvom i na posljednjem mjestu (Dryer 2007: 109). Valja istaknuti da se u nekim jezicima čestica može smjestiti nakon

fokusiranoga konstituenta, tj. onoga o kojem se traži informacija, no u većini takvih jezika postoji neutralni položaj čestice, u kojem ona jednako propituje čitav iskaz. U Dryerovu je istraživanju za takve jezik u obzir uzet taj neutralni položaj.

U ovom će se radu istražiti načini kodiranja polarnih pitanja u hrvatskom jeziku i jezicima Europe, koji čine njegovu širu jezičnu areu. Ciljevi rada podrobnije će se obrazložiti u sljedećem poglavlju, nakon čega će se predstaviti metodologija, a zatim izložiti i analizirati podaci, na osnovi kojih će se na koncu izvući zaključci.

2. Polazište i ciljevi rada

Ključan je pojam za naš rad *jezični savez* ili *jezična area*, koja se definira kao skup jezika koji se govore na istom ili susjednom području te dijele niz zajedničkih obilježja koja nisu posljedica zajedničkoga podrijetla ili jezičnih univerzalija, nego jezičnih dodira među njima (usp. Campbell 2006: 454, Matasović 2001: 57). Pripadnost jezičnoj arei nije binarna kategorija, nego se naprotiv može govoriti o jezgrenim i rubnim članovima, ovisno o broju karakterističnih obilježja koji pojedini jezici imaju. Klasični je primjer jezične aree tzv. balkanski jezični savez, koji čine albanski, bugarski, makedonski, torlački srpski, novogrčki i rumunjski. Štokavski govori također imaju manji broj obilježja toga saveza, primjerice perifrastični futur tvoren glagolom koji znači „htjeti“ (Thomason 2001: 109), no ne dovoljno njih da bi se smatrali pravim članom. Balkanski jezični savez prepoznat je još u 19. stoljeću, a tek je krajem 20. stoljeća osviješteno da se i o čitavoj Europi može govoriti kao jezičnoj arei (Haspelmath 2001: 1492). Ta se jezična area obično naziva *standardnim prosječnim europskim* (kratica *SPE*, engleski *Standard Average European*, *SAE*), a određena je nizom obilježja, od kojih su mnoga rijetka u jezicima svijeta. Iako najveći dio jezika *SPE*-a pripada indoeuropskoj jezičnoj porodici, većina njegovih obilježja sigurno nije naslijeđena iz praindоеuropskoga (Haspelmath 1998: 285).

Haspelmath (2001: 1505) određuje pripadnost jezika *SPE*-u prema jedanaest obilježja. Ustvrdjuje da su s devet obilježja jezgreni članovi francuski i njemački, slijede nizozemski, albanski i zapdnomediteranski romanski jezici s osam obilježja pa engleski te novogrčki i rumunjski s njih sedam. Periferniji su članovi sjevernogermanski jezici i češki sa šest obilježja te ostali baltoslavenski jezici i mađarski s pet obilježja. Izvan *SPE*-a ostali su keltski jezici, koji imaju između nijednog i dva obilježja, te turski i uralski jezici osim mađarskoga, koji nemaju nijedno od jedanaest obilježja. Iz izloženoga proizlazi, što Haspelmath i ističe, da neki jezici balkanskoga jezičnog saveza ujedno imaju i velik broj obilježja *SPE*-a. Isti autor (1998: 285) smatra da je *SPE* najvjerojatnije nastao uslijed intenzivnih kontakata tijekom velike seobe naroda na prijelazu iz kasne antike u rani srednji vijek.

Pojam *konstrukcije* iz naslova ovoga rada shvaćamo, u skladu s postavkama Konstrukcijske gramatike (Goldberg 2006: 3), kao bilo koji konvencionalni spoj oblika i značenja.

U Matasović (2001: 63) i Matasović (2002: 65) iznose se teze da pragmatički motivirana jezična obilježja imaju veliku arealnu difuznost, a nemaju dijakronijsku stabilnost, što znači da se često preuzimaju iz jezika u jezik i lako mijenjaju. Budući da je strategija formuliranja

polarnih pitanja izravno povezana s vrstom govornoga čina te je kao takva izrazito pragmatički motivirana, polazeći od Matasovićeve teze, pretpostavlja se da će biti arealno difuzna. Iz toga proizlazi kako se može očekivati da će u standardnom prosječnom europskom biti proširen jedan tip upitne strategije. Haspelmath (2001: 1501) doista spominje premještanje glagola na početak rečenice u polarnim pitanjima kao „vjerojatno“ obilježje SPE-a, no ne uvrštava ga u glavna obilježja prema kojima određuje areu niti detaljnije opisuje njegovu rasprostranjenost. Već spomenuta Dryerova (2013a) studija pokazuje da su jezici u kojima se polarna pitanja kodiraju jedino posebnim redom riječi vrlo rijetki na svijetu, a od trinaest takvih jezika u uzorku, devet ih je u Europi. Dryerovi podaci stoga govore u prilog tezi da rasprostranjenost pomicanja glagola na početak rečenice kao upitne strategije u Europi treba pripisati arealnosti. Međutim, on jezike koji uz poseban red riječi imaju i upitnu česticu svodi pod tip s upitnom česticom te zbog toga ne prikazuje sasvim vjerno koliko je pomicanje glagola u polarnim pitanjima prošireno po Europi.

Cilj je ovoga rada opisati strategije za postavljanje polarnih pitanja u hrvatskome i ući u trag njihovu razvoj kroz povijest te prikazati koji su tipovi strategija zastupljeni u drugim europskim jezicima kako bi se hrvatski mogao staviti u arealni kontekst. Razmotrit će se i suvremeni i stari jezici da bi se moglo doći do zaključaka o tome koja su obilježja starija u kojoj užoj genetskoj jezičnoj skupini te slijedom toga koji su mogući smjerovi međujezičnih utjecaja, kao i kakve su promjene u sustavima polarnih pitanja posvjedočene. U tom bi smislu rad trebao pridonijeti boljemu razumijevanju arealnih utjecaja kojima je hrvatski bio izložen i njegova položaja unutar europske jezične aree, a istovremeno bi trebao biti i skroman doprinos raspravi o obilježjima standardnoga prosječnog europskog.

3. Metodologija

Rad se s jedne strane temelji na iščitavanju gramatika velikoga broja europskih jezika i određivanju tipa kodiranja polarnih pitanja za svaki. Pritom smo osobito usmjerili pažnju na tri parametra: pomiče li se glagol na početak rečenice u polarnim pitanjima, postoji li upitna čestica i ako postoji, koji je njezin položaj u rečenici. Budući da u dostupnim gramatikama nekih jezika ove informacije nisu jasno iznesene – naročito ona o pomicanju glagola, a pretpostavljamo da je razlog to što su je autori gramatikā smatrali samorazumljivom, iako to uopće nije – poslužili smo se i znanstvenim radovima o tim jezicima. Na upitnu intonaciju nismo usmjerili pažnju jer se u gramatikama često ne spominje, a za stare jezike podatak i ne može biti dostupan. Nadalje, za jezike s upitnom česticom potražili smo njezinu etimologiju u etimološkim rječnicima kako bi se moglo utvrditi postoji li tendencija da se upitne čestice razvijaju iz određenih kategorija.

Posebno nam je bilo važno obuhvatiti one jezike koji su geografski bliski hrvatskomu te su bili u dodiru s njim, kao i što više slavenskih jezika, kako bi se moglo argumentirati koja je upitna strategija najvjerojatnija za praslavenski i od čega se hrvatski sustav razvio. U istraživanje je, osim hrvatskoga, uključeno šest jezika iz prošlosti i 21 suvremeni europski jezik. Od jezika iz prošlosti, pet ih spada među stare jezike Europe: starogrčki, latinski, gotski, staroslavenski i staronordijski. Ti su jezici važni za našu studiju kako bi se pokazalo kakve su upitne konstrukcije u Europi posvjedočene najranije i u kojoj su indoeuropskoj genetskoj skupini određene strategije najprije zabilježene. U tom su nam smislu naročito zanimljivi starogrčki, latinski i gotski jer su posvjedočeni prije najvjerojatnijeg nastanka SPE-a. Staroslavenski ima posebnu relevantnost zbog očekivane arhaičnosti u odnosu na praslavenski, a staronordijski jedini među odabranim starim jezicima predstavlja sjevernu Europu. K tomu za sve dosad navedene jezike osim gotskoga postoje jezici u današnjoj Europi koji se mogu smatrati njihovim nasljednicima, što bi nam trebalo omogućiti uvid u promjene posvjedočene u sustavima polarnih pitanja. Šesti je jezik iz prošlosti venecijanski iz 18. stoljeća, koji je uvršten jer se može očekivati da je bio u dodiru s hrvatskim. Od suvremenih jezika, njih 19 pripada indoeuropskoj jezičnoj porodici, a to su novogrčki, albanski, devet baltoslavenskih jezika među kojima je baltijski litavski i osam slavenskih: makedonski, bugarski, slovenski, ukrajinski, ruski, češki, slovački i poljski, četiri germanska: njemački, engleski, islandski i švedski te četiri romanska jezika: rumunjski, talijanski, francuski i španjolski. Novogrčki, romanski jezici, bugarski i makedonski te sjevernogermanski islandski i švedski imaju pretke među obuhvaćenim starim jezicima – to su redom: starogrčki, latinski, staroslavenski i staronordijski – te stoga pružaju uvid i u dijakroniju upitnih strategija. Novogrčki, albanski, makedonski, bugarski i rumunjski

članovi su balkanskoga jezičnog saveza te bi trebali pokazati postoji li tip upitne strategije tipičan za taj savez i je li on utjecao na hrvatski. Osim toga, talijanski i njemački bili su u dugotrajnom dodiru s hrvatskim. Preostala su dva suvremena jezika uralski mađarski i turkijski turski, koji su važni za naše istraživanje kako bi bili uključeni i jezici izvan indoeuropske porodice, a pogotovo zato što su oba bila u dugotrajnom kontaktu s hrvatskim.

S druge strane, da bi se hrvatski opisao i izvan suvremenoga standardnog jezika, podaci iz suvremenih normativnih gramatika nadopunjeni su onima iz dijakronijskoga rječnika te pretraživanjem mrežnih korpusa i elicitacijom upitnikom.

U svrhu prikazivanja povijesnog razvoja pojedinih upitnih konstrukcija, poslužili smo se dijakronijskim Akademijinim rječnikom i pretražili smo njihove potvrde u povijesnim korpusima, Hrvatskoj jezičnoj riznici (Riznici) i potkorpusu Marulićevih djela unutar Hrvatskog nacionalnoga korpusa. Riznica obuhvaća različite vrste tekstova poput književnih, publicističkih, novinskih i udžbenika, od 16. stoljeća do suvremenog doba, a za naše su potrebe posebno bili važni oni iz razdoblja prije suvremenoga standarda.

S ciljem opisa suvremenoga nestandardnog jezika, istražili smo Hrvatski mrežni korpus (hrWaC), koji je sastavljen od tekstova s internetske domene *.hr*. Budući da obuhvaća građu s forumā, blogova i slično, trebao bi dobro predstavljati suvremeni razgovorni jezik.

Osim toga, preko internetskog obrasca proveli smo anketu na 53 ispitanika, u kojoj je trebalo zadane izjavne rečenice preoblikovati u polarna pitanja, a potom ocijeniti prihvatljivost odabranih upitnih rečenica iz hrWaC-a na skali od 1 do 5, pri čemu 1 označava sasvim neprihvatljivo, a 5 sasvim prihvatljivo i prirodno. Od ispitanikā su također prikupljeni podaci o dobi i obrazovanju, kao i o mjestima u kojima su odrasli i u kojima žive, kako bi se moglo ustvrditi može li se sklonost pojedinim konstrukcijama povezati s određenim dijalektima.

Izjavne rečenice koje su ispitanici trebali preoblikovati u polarna pitanja odabrane su tako da pokrivaju sve glagolske oblike koji se rabe u razgovornom jeziku (*To je u redu. Možeš mi pomoći. Htjela bi sladoled. Ivica čita knjigu. Marica je dobila peticu iz matematike. Sutra ćemo ići na kupanje. Sviđa ti se ova pjesma. Gladni ste. Već smo gledali taj film. Oni su to napravili. Posudit ćeš mi knjigu. Bilo bi vam drago da se to ostvari.*) Rečenicama iz hrWaC-a koje smo dali na procjenu prihvatljivosti nastojali smo dobro obuhvatiti nestandardne upitne strategije i varijacije u morfosintaktičkim obilježjima predikata za koje smo smatrali da bi mogle utjecati na prihvatljivost pojedinih strategija. Pritom nam je naročito bilo važno uključiti konstrukcije

za koje smo pretpostavili da nisu svim govornicima prihvatljive (npr. *Halo, jel sam dobila stan Jurakić?*, *Jel si slobodan sutra?*), kako bi se moglo pokazati koliko su one raširene.

Raspon dobi ispitanikā kreće se između 20 i 47 godina, ali njih 86,79% spada u skupinu između 23 godine i 25 godina, stoga anketa odražava govor mlađih govornika. Što se tiče obrazovne strukture, 49,06 % ispitanika ima visoku naobrazbu (dodiplomski ili diplomski studij ili više), njih 37,74 % ima višu naobrazbu (višu školu ili preddiplomski studij), a 11,32 % srednju. Prema tome, naši su ispitanici iznadprosječno obrazovani i ne predstavljaju reprezentativan uzorak po tom obilježju. Ispitanici ne tvore reprezentativan uzorak ni po regiji podrijetla ili materinjem dijalektu. S 32,08 % najveća su skupina ispitanici iz Dubrovnika, a zatim ispitanici iz Zagreba i okolice s 28,3 %. Po nekoliko je ispitanika iz Zagorja, Istre, Slavonije i Dalmacije (osim Dubrovnika). Valja istaknuti da naša anketa nije ni zamišljena kao sociolingvističko ili dijalektološko istraživanje. Njezin je cilj bio tek okvirno ispitati koliko su pojedine upitne konstrukcije zastupljene, jesu li ograničene morfosintaktičkim kontekstom i postoje li razlike među različitim krajevima Hrvatske.

4. Podaci i analiza u hrvatskom jeziku

Svaka je upitna rečenica u hrvatskome obilježena posebnom uzlaznom intonacijom, a daljnje su strategije za izricanje polarnih pitanja čestice *li*, *zar*, *da li* i *je li* te pomicanje glagola na prvo mjesto.

4.1. Čestica *li* i pomicanje glagola

Zajedno s intonacijom, glavni je način izricanja polarnoga pitanja u standardnom jeziku pomicanje finitnoga glagola na početak rečenice, nakon kojega slijedi enklitička upitna čestica *li* (usp. Barić *et al.* 1997: 447, Katičić 2002: 378, Silić i Pranjković 2007: 253), primjerice:

- (3) Ide li Marica u školu?

Budući da iz toga proizlazi kako enklitika *li* u polarnim pitanjima uvijek stoji neposredno iza glagola, mogli bismo se zapitati može li se *li* protumačiti kao glagolski sufiks, a ova upitna strategija kao upitna glagolska fleksija prema Dryerovoj (2013a) tipologiji. Smatramo da ipak nije tako, i to iz dvaju razloga. Prvi je što se čestica *li* osim u polarnim pitanjima može rabiti i u sadržajnim pitanjima i u uskličnim rečenicama, u kojima ne slijedi nužno iza glagola, a služi kao pojačivač (usp. Silić i Pranjković 2007: 253), na primjer:

- (4) Gdje li je Ivica?
(5) Lijepog li dana!

Drugi je razlog što je moguća elipsa klitike *li* kod koordiniranih glagola:

- (6) a) Pleše li i pjeva li Ivica?
b) Pleše li i pjeva Ivica?

Pretraga hrWaC-a pokazuje da takve strukture nisu česte, ali ipak su potvrđene, primjerice:

- (7) Slušate li i čitate privatno Cohena?

S druge strane, elipsa flektivnih afikasa nikako nije moguća u hrvatskome:

- (8) a) Marica hoda i pjeva
b) ** Marica hoda i pjev.

Prema Matasoviću *et al.* (2016: 549), *li* potječe od praslavenske čestice **li*, koja vjerojatno ima paralele u baltijskom. Dublja etimologija nije sasvim jasna, a moguće je podrijetlo od osnove praindoeuropske pokazne zamjenice **h₂el-* u prijevojnoj praznini, **h₂l-*. Gluhak (1999: 109-111) na temelju položaja slavenske čestice *li* predlaže da je ona podrijetlom drugo ili treće lice

jednine optativa navodne indoeuropske glagolske osnove **Hel* „biti, postojati“, ali tu tezu smatramo vrlo spekulativnom, kao i sam rekonstruirani korijen.

Akademijin rječnik (1904-1910: 30) navodi da je čestica *li* praslavenskoga postanja, u hrvatskom prvi put posvjedočena u 15. stoljeću, te da je enklitika koja stoji iza prve fonetske riječi u rečenici. Tvrdi se da u polarnim pitanjima prije nje „obično“ stoji finitni glagolski oblik, no ipak se navode i izuzeci iz starijeg jezika:

(9) Vratiti li ćeš se? (zbornik iz Dubrovnika, 1520.)

Autori rječnika smatraju da se polarnim pitanjima s *li* u kojima finitni glagol nije na prvome mjestu osobito često izriče „čuđenje, iznenađivanje, sumnja ili nezadovoljnost“, a mi bismo na temelju njihovih primjera dodali da je riječ koja stoji prije *li* načelno fokusirana:

(10) Ovo li je moja netjakinja, ka se nevolji va tolikih mukah? (*Mirakuli*, Senj, 1508.)

U ovakvoj uporabi *li* čak ne mora nužno stajati neposredno iza prve fonetske riječi u rečenici, premda se takvi primjeri uglavnom mogu povezati s formom stiha:

(11) Majko, u ovoj plačnoj sjeni i ti li me, jaoh, ostavi? (Ivan Gundulić, 17. st.)

Ovakve su konstrukcije posvjedočene u hrvatskoj književnosti barem do kraja 18. stoljeća:

(12) Nu ti, Gospodine, koji ne kratiš ikomu pomoći, kojemu trjebuju; ti li bi nas ostavio, ti li bi zaboravio nas pri naj većoj tjeskoći? (Ivan Marija Matijašević, 1783.)

Uporabu čestice *li* u polarnim pitanjima istražili smo i u potkorpusu Marulićevih djela unutar HNK-a. U Marulića su također potvrđena polarna pitanja s česticom *li* i s finitnim glagolom na početku, a, čini se, i takva u kojima na prvome mjestu nije glagol, primjerice:

(13) Mnogi li se plode, mnoga li njih jakost?

Sudeći po primjerima iz Akademijina rječnika i korpusa Marulićevih tekstova, čini se da je već u 16. stoljeću, a vjerojatno i otprije, uobičajeno da se konjugirani glagol pomiče na početak rečenice pri postavljanju neutralnoga polarnog pitanja. Međutim, primjeri poput gore navedenih pokazuju da je mogućnost nepomicanja finitnoga glagola na prvo mjesto u takvim rečenicama postojala barem do kasnoga 18. stoljeća. Takva je konstrukcija izražavala čuđenje i vjerojatno fokus na konstituentu prije *li*, a moguće je da je prema kraju razdoblja u kojem se javlja bila stilski obilježena ili arhaična.

Polarna pitanja konstruirana s glagolom na prvome mjestu i česticom *li* dobro su posvjedočena u hrWaC-u. U našoj su anketi takve rečenice koje su im ponuđene redovito ocijenjene najvišim ocjenama prihvatljivosti, koje daju prosječnu ocjenu 4,4. Ako se izuzmu rečenice koje sadrže glagolski oblik *je*, koje su svi ispitanici preoblikovali u pitanje ovom strategijom, 38 je ispitanika od njih 53 barem jednom ovako postavilo pitanje.

4.2. Čestica *zar*

Još je jedna upitna čestica zastupljena i u standardnom hrvatskom *zar*, koja izražava čuđenje i očekivanje negativnog odgovora. Čestica *zar* može biti proklitička ili naglašena, a dolazi na prvo mjesto u rečenici i ne uzrokuje nikakvo pomicanje glagola (usp. Barić *et al.* 1997: 448, Katičić 2002: 149, Silić i Pranjković 2007: 254). Akademijin rječnik (1975: 336) navodi da je čestica turcizam posvjedočen od 18. stoljeća. Budući da nije riječ o strategiji za formuliranje neutralnoga polarnog pitanja, ovom se česticom nećemo detaljnije baviti.

4.3. Čestica *da li*

Osim toga postoji složena čestica *da li*, koja nije sasvim prihvaćena u standardnom hrvatskom (usp. npr. Hudeček i Vukojević 2007, gdje se tvrdi da ona pripada razgovornomu funkcionalnom stilu standardnog jezika). Čestica *da li* naglašena je i stoji na početku polarnoga pitanja, a u njemu se ne događa nikakvo pomicanje glagola (usp. Barić *et al.* 1997: 447, Katičić 2002: 378, Silić i Pranjković 2007: 254). U Akademijinu rječniku (1884-1886: 241) iznosi se da se skup *da li* javlja kao upitna čestica već u 16. stoljeću, no tada kodira pitanje s čuđenjem i očekivanjem negativnog odgovora:

(14) Da li može zaboravit žena djetićka? (Nikša Ranjina, 16. st.)

Iz navedenih primjera proizlazi da je takvo značenje posvjedočeno barem do 18. stoljeća. Neutralno polarno pitanje postavljeno s *da li* autori su rječnika prepoznali jednom u Marulića:

(15) Jere ne pomisle da li bog svaka vi. (Marko Marulić, 16. st.)

Međutim, tvrde da je to jedina potvrda iz starijega jezika i da daljnje potvrde dolaze tek iz njihova vremena, dakle iz 19. stoljeća.

Zavisne upitne rečenice načelno nisu u fokusu ovoga rada, ali za česticu *da li* odlučili smo ih uzeti u obzir jer *da* inače ima funkciju univerzalnoga zavisnog veznika te bi se stoga moglo pretpostaviti da je ova upitna čestica možda potekla iz zavisnih rečenica. Akademijin rječnik potvrđuje da je i uporaba u zavisnim rečenicama moguća, no ne spominje da se ona javlja išta

ranije ili češće nego u izravnim pitanjima, a potvrda za neutralno značenje nema prije 19. stoljeća.

Od tekstova iz 16. stoljeća uključenih u Riznicu, skup *da li* javlja se samo u Brne Karnarutića, no ne službi upitne čestice, nego u službi suprotnog ili dopusnog veznika, a takvu uporabu potvrđuje i Akademijin rječnik (vidi Štrkalj Despot 2012 za suprotni veznik *da* u starim hrvatskim tekstovima). Nakon toga je posvjedočen tek od sredine 19. stoljeća, a otad ima funkciju neutralne upitne čestice te je prilično čest. Javlja se podjednako i u izravnim pitanjima i u zavisnim upitnim rečenicama:

(16) A da li mu se može to i zaměřiti? (Antun Nemčić, 1845.)

(17) sad kći upita mater, da li joj haljina dobro stoji [...] (Miroslav Kraljević, 1863.)

Na temelju iznesenoga ne možemo potvrditi početnu hipotezu da *da li* kao upitna čestica potječe iz zavisnih upitnih rečenica, gdje je nastalo dodavanjem upitne čestice *li* na opći zavisni veznik *da*. Nadalje, s obzirom na nepostojanje kontinuiteta i na to da Marulićev primjer koji Akademijin rječnik navodi ne smatramo uvjerljivim, nije uopće sigurno potječe li *da li* s neutralnim upitnim značenjem od čestice *da li* sa značenjem čuđenja iz 16. stoljeća.

U hrWaC-u je *da li* u svojstvu neutralne upitne čestice dosta često, a javlja se i u apokopiranim oblicima *da l'* i *dal*:

(18) Da li Iran financira međunarodni terorizam?

(19) Dal se boriš protiv samovolje moderatora (naslov teme)?

Omjer zastupljenosti oblika *da li* i *dal* u izravnim pitanjima i zavisnim upitnim rečenicama provjerili smo na nasumičnim uzorcima 150 pogodaka iz korpusa. Neapokopirano *da li* u polarnim pitanjima u uzorku je podjednako često i u zavisnim rečenicama i u izravnim pitanjima – zavisna je rečenica s frekvencijom od 53.47 % tek neznatno češća. Apokopirano *dal*, s druge strane, pokazalo se zamjetno češćim u zavisnim rečenicama – 69.67 % potvrda u uzorku u takvim je konstrukcijama:

(20) Kad sam išla probat i vidjet dal bi i on skočio - iznenadio me svojim pokušajem

U našoj su anketi tek rijetki ispitanici u zadatku u kojem je trebalo izjavne rečenice preoblikovati u pitanje upotrijebili česticu *da li* ili *dal* – od njih 53 to ih je učinilo samo troje. Ponuđena izravna pitanja iz korpusa konstruirana na taj način ukupno su po prihvatljivosti ocijenjena prosječnom ocjenom 2,87 na ljestvici od 1 do 5. Pritom je svaka vrijednost od 1 do 5 dobro zastupljena, a ne mogu se ustvrditi nikakvi obrasci ni s obzirom na podrijetlo ispitanika.

Zavisne upitne rečenice s česticom *da li* pokazale su se pak znatno prihvatljivijima našim ispitanicima. Prosječna im je ocjena prihvatljivosti 3,75, a 36 ispitanika dalo im je ocjenu 4 ili 5, dok ih je ocjenom 1 ili 2 ocijenilo 9 ispitanika.

4.4. Čestica *je li*

Upitnu česticu *je li* normativne gramatike spominju kao nestandardnu i razgovornu (usp. Barić *et al.* 1997: 448, Katičić 2002: 148-149). Ta je čestica naglašena i stoji na početku polarnog pitanja, u kojem ne dolazi do pomicanja glagola, a često se javlja u apokopiranom obliku *je l', jel.*

Očito je nastala od 3. lica nesvršenog prezenta pomoćnoga glagola ili kopule *biti* i čestice *li* u uobičajenoj upitnoj konstrukciji, koji su vjerojatno zajedno reanalizirani kao upitna čestica te prošireni na rečenice u kojima nema oblika *je*. Također je zamislivo da je njezin izvor dopunsko pitanje (engleski *tag question*) ili poštapalica *je li* (vidi Metslang *et al.* 2017: 496, 513 za primjere razvoja upitnih čestica od dopunskih pitanja u drugim jezicima), koji se mogu protumačiti kao skraćena struktura *je li tako*. Međutim, budući da dopunska pitanja češće dolaze nakon iskaza (usp. Mihaljević 1995: 23), u tom slučaju ne bi bilo jasno zašto je *je li* kao upitna čestica posvjedočeno isključivo na početku rečenice.

U literaturi se ne spominje s kojim se glagolskim oblicima u rečenici upitna čestica *je li* može rabiti, a po našoj govorničkoj intuiciji, ona nije jednako česta ni prihvatljiva sa svim glagolskim oblicima. Barić *et al.* i Katičić daju samo primjere s prezentom:

(21) Je li se umivaš?

Akademijin rječnik (1904-1910: 606) navodi da je *je li* kao upitna čestica posvjedočeno od 18. stoljeća, i to „u sjevernijem krajevima“. Ni u rječniku se ne spominje s kojim glagolskim oblicima ta čestica može doći, ali u svim su danim primjerima jednostavni glagolski oblici, i to u jednom aorist, a u ostalima prezent:

(22) Iz one ljubavi je li se kaješ za sve grihe svoje? (Antun Kanižlić, 18. st.)

U primjerima se čestica *je li* pojavljuje i u rečenicama s glagolskim oblikom *je*:

(23) Je li je on klinčac, kot sam ja rožica? (narodna pjesma)

U tekstovima u Riznici *je li* se kao upitna čestica kronološki najranije javlja 1863. u slavonskog pisca Miroslava Kraljevića, no tu uvodi zavisnu upitnu rečenicu. Čestica je u izravnim polarnim pitanjima sporadično posvjedočena u književnim djelima kroz drugu polovicu 19. i 20. stoljeće:

(24) Je li je donije vjetar s jugovinom [...] ? (Janko Polić Kamov, 1907.)

Potvrđena je i u rečenicama s enklitičkim oblicima pomoćnih glagola i kopule, a takve su potvrde često u dijalozima na kajkavskom:

(25) Je li je to gospodi spodobno? (Ksaver Šandor Gjalski, 1899.)

U hrWaC-u je čestica *je li*, naročita apokopirana *jel*, vrlo česta. Dobro je posvjedočena i s glavnim glagolima i s enklitičkim oblicima pomoćnih glagola i kopule, primjerice:

(26) Kumice jel si ti možda iz Koprivnice?

Rezultati naše elicitacije upućuju na to da se rasprostranjenost upitne čestice *je l(i)* kroz sustav razlikuje po dijalektima.

Kod rečenica u kojima je predikat glavni glagol u prezentu, 21 ispitanik upotrijebio je *je li* ili *jel* barem u jednoj rečenici. Takve rečenice iz korpusa po prihvatljivosti su od 1 do 5 ocijenjene ukupnom prosječnom ocjenom 3,87, a 31 ispitanik ih je u prosjeku ocijenio ocjenom 4 ili višom.

Kod rečenica s glagolskim oblikom *je*, bio on kopula ili pomoćni glagol, nijedan ispitanik nije upotrijebio strukturu *je l(i) je*. Kod ostalih oblika prezenta glagola *biti*, i u službi kopule i pomoćnoga glagola, samo je jedna ispitanica iz Koprivnice formulirala pitanje s ovom česticom, i to s oblikom *el*. Ponuđena pitanja s enklitičkim prezentom glagola *biti* i upitnom česticom *je l(i)* sva su po prihvatljivosti ocijenjena ispod 3. Prosječne im ocjene variraju između 2,08 i 2,87, bez zamjetne razlike s obzirom na to o kojem je obliku riječi i je li glagol u službi kopule ili pomoćnoga glagola. Pritom su im više ocjene uglavnom davali ispitanici iz Zagreba i okolice, Slavonije i Podravine, a niske oni iz Dubrovnika, Dalmacije i Istre.

Što se tiče rečenica s futurom, ponovno je jedino ispitanica iz Koprivnice upotrijebila upitnu čestica *je l(i)*, to jest varijantu *el*, i to kod obje takve rečenice. Rečenice s futurom iz korpusa po prihvatljivosti su ocijenjene prosječnom ocjenom 2,68. Više ocjene uglavnom su došle od ispitanika iz Zagreba i okolice te Istre, a ispitanici iz Dubrovnika i Dalmacije većinom su dali najniže ocjene.

Konačno, 14 je ispitanika u barem jednoj rečenici s kondicionalom upotrijebilo upitnu česticu *jel*, a svi su od njih iz Zagreba ili okolice, Zagorja, Slavonije ili Podravine. Takve su ponuđene rečenice po prihvatljivosti prosječno ocijenjene srednjom ocjenom 3. Najvišim ocjenama ocijenili su ih uglavnom ispitanici iz Zagreba i okolice, Zagorja i Slavonije, a ispitanici iz Dubrovnika i Dalmacije opet su većinom dali niske ocjene.

Na temelju iznesenoga može se zaključiti da je *je l(i)* još uvijek u procesu gramatikalizacije u opću upitnu česticu, a da se stupanj njezine uznapređovalosti razlikuje po dijalektima. Upitna čestica *je l(i)* u rečenicama s glavnim glagolima u prezentu proširena je u svim dijelovima Hrvatske. U rečenicama s kondicionalom, čini se, raširena je načelno u sjevernim krajevima, što obuhvaća Zagreb s okolicom, Zagorje, Podravinu i barem neke dijelove Slavonije, iako ne nužno samo ta područja. Čestica je najmanje zahvatila rečenice s enklitičkim oblicima pomoćnih glagola ili kopule, a čini se da je tu najdalje doprla u nekim kajkavskim krajevima. Iako se naša anketa nipošto ne može smatrati pravim dijalektološkim istraživanjem, rezultati ipak daju naslutiti da je *je li* kao upitna čestica prošireno na više sintaktičkih konteksta na relativno kompaktnom području na sjeveru. Čini se da se ta inovacija širila i preko dijalekatskih granica, budući da zahvaća i kajkavska i štokavska područja, te bi se stoga mogla protumačiti kao primjer točne predikcije teze da se pragmatički motivirana obilježja lako šire u prostoru na mikrorazini.

4.5. Samo pomicanje glagola

Autori Akademijina rječnika pod natuknicom *li* (1904-1910: 30) spominju da se ona često i izostavlja, „osobito po sjevernijem krajevima“. Osamnaest naših ispitanika postavilo je pitanje stavljanjem glagola na prvo mjesto u rečenici bez čestice *li* barem jednom. To se odnosi na prezentske oblike pomoćnih glagola *biti* i *htjeti* te glagola *biti* i u leksičkom značenju, osim oblika *je*, a kod ispitanikā iz Istre i na oblik *je* i oblike pomoćnoga glagola *biti* u kondicionalu.

(27) Jesu oni to napravili?

U zadatak s provjerom prihvatljivosti ovu strategiju nismo uključili.

4.6. Upitna zamjenica

Konačno, neki ispitanici iz čakavskih i kajkavskih krajeva, njih osmero, postavili su polarna pitanja upitnom zamjenicom u službi upitne čestice:

(28) Kaj smo već gledali taj film?

Ovu strategiju nismo uključili u zadatak s procjenom prihvatljivosti.

4.7. Pregled

U Tablici 1 dan je sažetak rezultatā ankete o načinima kodiranja polarnih pitanja:

Tablica 1. Konstrukcije polarnih pitanja u hrvatskom po udjelu ispitanika koji su ih upotrijebili i prosječnoj ocjeni prihvatljivosti

	<i>li</i>	<i>da li</i>	<i>je li</i> + prezent gl. glagola	<i>je li</i> + pom. gl. ili kopula	samo pomicanje pom. gl. ili kopule	upitna zamjenica
ispitanika upotrijebilo	71.7 %	5.66 %	39,62 %	26,42 %	33,96 %	15,09 %
prihvatljivost (1-5)	4,4	2,87	3,87	2,61	-	-

Rezultati upućuju na to da je najstarija strategija, čestica *li* s pomicanjem glagola na prvo mjesto, još uvijek najzastupljenija. Međutim, treba imati na umu da je nedostatak ovakve vrste upitnika što ispitanici svjesno razmišljaju o konstrukciji koju će upotrijebiti te su skloni odabrati prestižnije i standardne oblike umjesto onih koji su im možda češći u spontanom govoru. Osim toga, zanimljivo je da ispitanici u prosjeku daju malo nižu ocjenu prihvatljivosti konstrukciji s česticom *je li* i pomoćnim glagolom i kopulom nego konstrukciji s česticom *da li*, iako je prethodnu znatno više ispitanikā upotrijebilo. Ova se činjenica može povezati s tim što je *da li* ipak prihvatljivije od *je li* u standardu, što vjerojatno utječe i na stav govornika o prihvatljivosti pojedinih konstrukcija.

Konačno, u Tablici 2 prikazane su iznesene informacije o prvom posvjedočenju u hrvatskome i sintaktičkom ponašanju pojedinih upitnih čestica:

Tablica 2. Upitne čestice u hrvatskom, vrijeme njihova prvog posvjedočenja i sintaktičko ponašanje

	posvjedočeno od	položaj u rečenici	pomicanje glagola
<i>li</i>	15. st. (vjerojatno prasl.)	drugo mjesto	da
<i>da li</i>	?16.st / 19. st.	prvo mjesto	ne
<i>je li</i>	18. st.	prvo mjesto	ne
<i>ča/kaj</i>	?	prvo mjesto	ne

5. Podaci iz jezika Europe

U ovom će se poglavlju predstaviti načini kodiranja polarnih pitanja u odabranim starim i suvremenim europskim jezicima. Dryerovo (2013a) istraživanje uključuje podosta europskih jezika te pokazuje da je najčešća upitna strategija u Europi, kao i u ostatku svijeta, upitna čestica. Slijedi je na svijetu vrlo rijedak upitni red riječi, a rjeđe su strategije sama upitna intonacija i upitna glagolska fleksija. Kao što je već rečeno, Dryerova je studija prilagođena velikomu uzorku jezika iz cijeloga svijeta te ne otkriva sve detalje o pojedinim jezicima koji nas zanimaju, primjerice formuliraju li se polarna pitanja pomicanjem glagola i česticom zajedno. Osim toga, njegovim istraživanjem nisu obuhvaćeni podaci iz starih jezika, koji su nam potrebni kako bismo mogli donijeti zaključke o izvoru nekoga obilježja i smjeru međujezičnih utjecaja.

5.1. Jezici iz povijesti

Razmotreno je šest europskih jezika iz povijesti, koji su po genetskoj pripadnosti svi indoeuropski: starogrčki, latinski, germanski, gotski, staronordijski i venecijanski iz 18. stoljeća.

5.1.1. Starogrčki

Neutralna se polarna pitanja u starogrčkome postavljaju naglašenim česticama $\tilde{\eta}$ ili $\tilde{\alpha}\rho\alpha$, koje uvijek stoje na početku rečenice (Smyth 1920: 598). Pritom upitnost nikad ne uvjetuje pomicanje glagola:

(29) $\tilde{\eta}$ και οἴκοι τῶν πλουσίων ἦσθα;
Q i kod kuće ART.GEN.PL bogat.GEN.PL biti.IPF.2SG
„Jesi li i kod kuće bio jedan od bogatih?“ (Smyth 1920: 598)

(30) $\tilde{\alpha}\rho'$ Ὀδυσσέως κλύω;
Q Odisej.GEN.SG slušati.PRS.1SG
„Slušam li Odiseja?“ (*ibid.*)

Čestica $\tilde{\eta}$ u drugim kontekstima znači „doista, zaista“. Beekes (2010: 507) navodi da možda dijeli podrijetlo s uzvikom $\tilde{\eta}$, a da su je Brüggman i Delbrück povezivali s navodnim instrumentalom jednine praindoeuropske pokazne zamjenice $*h_1e/h_{1o}$. Česticu $\tilde{\alpha}\rho\alpha$ Hofmann (1949: 21) poistovjećuje s $\tilde{\alpha}\rho\alpha$ „naravno, dakle, onda, baš“, koju i Beekes (2010: 121) i Hofmann (1949: 21) etimološki povezuju s litavskom upitnom česticom *ar* i veznikom *ir* „i“, a zajednički im je praindoeuropski etimon $*h_2(e)r$.

5.1.2. Latinski

Neutralna polarna pitanja u starolatinskom i klasičnom latinskom najčešće su konstruirana enklitičkom česticom *–ne*. Čestica je obično naslonjena na prvu fonetsku riječ u rečenici, no posvjedočeno je i da dolazi nakon neke druge riječi u rečenici, naročito ako je taj konstituent fokusiran, tj. ako se upravo on propituje (Pinkster 2015: 323-324). Do pomicanja glagola radi izražavanja pitanja *ne* dolazi.

- (31) **Iam=ne** ego relinquer?
 sad=**Q** 1SG.NOM ostaviti.PRS.1SG.PASS
 „Jesam li sada ja ostavljen?“ (Pinkster 2015: 324)

Prema de Vaanu (2008: 403), latinska čestica *–ne* potječe od praindoeuropske klitike **-ne* te dijeli podrijetlo s primjerice sanskrtskim *na* „kao“, starolitavskim *ne* „kao“ ili elementom *ne-* u hrvatskom *nego*, a moguća je i veza s praindoeuropskom negacijom **ne*.

Upitna čestica *nonne*, složena od niječne čestice *non* i upitne *–ne*, izražava očekivanje potvrdnog odgovora. Pinkster (2015: 326) tvrdi da *nonne* u rečenici često dolazi nakon konstituenta koji izražava temu unutar informacijske strukture, a često je i na prvome mjestu.

- (32) L. Caecilium **nonne** omni ratione placavi?
 Lucije Cecilije.ACC.SG **Q** svaki.F.ABL.SG način.ABL.SG miriti.PST.1SG
 „Nisam li se s Lucijem Cecilijem mirio na svaki način?“ (*Perseus Digital Library*)

Upitna čestica *num* kodira očekivanje niječnog odgovora, a najčešće stoji na početku rečenice (Pinkster 2015: 328).

- (33) **Num** esse amicam suspicari visus est?
Q biti.INF prijateljica.ACC.SG sumnjati.INF činiti se.PTCP.PST.M.SG AUX.3SG
 „Nije se činilo da sumnja kako mi je ona prijateljica?“ (Pinkster 2015: 328)

Num također uvodi zavisne polarne upitne rečenice, a može značiti i „sad“ te je i etimološki izvedena od praindoeuropskoga **nu* „sad“ (de Vaan 2008: 418).

Kao upitna čestica može se rabiti i *an*, kojoj je primarna funkcija vezanje alternativnih pitanja u disjunkciji, a samostalno naznačuje da se pitanjem propituje nešto iz prethodnoga diskursa.

- (34) – Ego amo. – **An** amas?
 1SG.NOM voljeti.PRS.1SG **Q** voljeti.PRS.2SG
 „— Ja sam zaljubljen. — Zaljubljen si?“ (Pinkster 2015: 331)

Potječe od praindoeuropskoga **h₂en* „ondje“, odakle je primjerice i litavski *angu* „ili“, koje možda dijeli korijen s pokaznom zamjenicom **h₂en-o-*, od koje proizlazi npr. hrvatska zamjenica *on*.

5.1.3. Venecijanski iz 18. st.

Polo (2007: 226-227) pokazuje da je venecijanski u 18. stoljeću kodirao polarna pitanja naslanjanjem klitičkog oblika lične zamjenice koji izražava rod, broj i lice subjekta na finitni glagol:

- (35) Vor=**la** che ghe parla da amiga?
 htjeti=**3SG.F** da 3SG.F.DAT govoriti.PRS.SBJV.1SG kao prijateljica
 „Želite li da Vam govorim kao prijateljici?“ (Polo 2007: 226)

Autorica tvrdi da je venecijanski do današnjeg dana izgubio to obilježje, no da su ga neki drugi sjeveroistočni talijanski dijalekti, poput padovanskoga i beluneškoga, zadržali (Polo 2007: 221-222).

5.1.4. Gotski

Prema Eythorssonu (1995: 104), u gotskom se u polarnim pitanjima načelno finitni glagol pomiče na početak rečenice, a nakon njega slijedi enklitička čestica *u*:

- (36) **maguts=u** driggkan stikl þanei ik driggka [...] ?
 moći.PRS.2PL=Q piti.INF čaša.ACC.SG REL.ACC.SG 1SG piti.PRS.1SG
 „Možete li piti čašu koju ja pijem?“ (Mk 10:38 prema Eythorsson 1995: 104)

Iz primjerā koje autor navodi ne proizlazi nužno da je glagol na prvome mjestu isključivo zbog upitnosti, a referente gramatike poput Binnig (1999: 118) i Braune (2004: 178) ne obrađuju red riječi u polarnim pitanjima, navodeći samo da upitna čestica *u* u takvim rečenicama stoji nakon prve riječi. Međutim, Eythorsson (1995: 105) ipak smatra da se može zaključiti kako je kod izravnih polarnih pitanja u pravilu dolazilo do pomicanja glagola, pogotovo zato što se čini da je to nužno u zavisnim upitnim rečenicama, po čemu se gotski razlikuje od suvremenih germanskih jezika. Autor navodi i primjere polarnih pitanja koji su izuzeci po tome što u njima na prvome mjestu nije glagol, nego neki topikalizirani konstituent. S obzirom na to da je gotski posvjedočen gotovo isključivo u prijevodu Novoga zavjeta, Eythorson pokazuje da red riječi u takvim primjerima vjerno slijedi grčki izvornik, te ih pripisuje utjecaju izvornoga jezika.

Lehmann (1986: 371) česticu *u* izvodi iz praindoeuropske **u* „pak“, odakle je primjerice i sanskrtski *u* „i, također“.

5.1.5. Staronordijski

U staronordijskom je glavni način postavljanja polarnoga pitanja samo premještanje finitnoga glagola na prvo mjesto u rečenici (Faarlund 2004: 226).

- (37) ok **gekk** þú þó ekki haltr?
i **ići.PST.2SG** 2SG.NOM pak NEG šepav.M.NOM.SG
„A nisi li šepao?“ (Faarlund 2004: 226)

Nadalje, riječ *hvárt*, kojoj je primarna funkcija uvođenje zavisnih upitnih rečenica ili skupa izravnih pitanja u disjunkciji (Faarlund 2004: 226, 256), slijedom sintaktičke ekstenzije može se pojaviti i u jednostavnim upitnim rečenicama te tako služiti kao obična upitna čestica. Čestica uvijek stoji na početku upitne rečenice, a u izravnom polarnom pitanju odmah nakon nje slijedi finitni glagol:

- (38) **hvárt** grætr þú nú, Skarpheðinn?
Q plakati.PRS.2SG 2SG.NOM sad Skarpheðinn.NOM.SG
„Plačeš li sada, Skarpheðinne?“ (Faarlund 2004: 226)

5.1.6. Staroslavenski

Neutralna polarna pitanja u staroslavenskom konstruirana su česticom *li*, koja je enklitika te obično stoji nakon prve fonetske riječi u rečenici (Večerka 1989: 43, Damjanović 2003: 173, Huntley 1993: 166):

- (39) ty **li** esi cesarъ ijudeiskъ
2SG.NOM **Q** biti.PRS.2SG car.M.NOM.SG židovski.M.NOM.SG
„Jesi li ti kralj židovski?“ (Damjanović 2003: 173)

Večerka tvrdi da *li* zapravo slijedi iza reme iskaza, koja je u pitanjima uobičajeno i daleko najčešće na prvome mjestu, a Huntley se zapravo također poziva na informacijsku strukturu rečenice u određenju da na prvome mjestu u pitanju obično stoji „neki istaknuti element“. Večerka (1989: 44) spominje da *li* ipak može doći, premda rijetko, i u sredini upitne rečenice, i to i nakon reme na srednjem položaju, ali ponekad i nakon glagola koji nije rema rečenice:

- (40) отъ nazareta možetъ li čyto dobro byti
 iz Nazaret.M.GEN.SG moći.PRS.3SG Q što dobro biti.INF
 „Iz Nazareta da može biti što dobro?“ (Večerka 1989: 44)

Po našem tumačenju literature, za opis je relevantan pojam koji bismo mi nazvali *fokus*. Čestica *li* načelno se naslanja na fokusirani konstituent u pitanju, koji je najčešće na prvome mjestu u rečenici, odnosno upravo onaj koji se pitanjem najviše propituje.

Osim čestice *li*, u staroslavenskom još postoji upitna čestica *eda*, koja izražava čuđenje ili sumnju i očekivanje niječnog odgovora. Ona dolazi na početku rečenice, prije fokusiranog konstituenta (Huntley 1993: 166).

5.2. Suvremeni jezici

Razmotren je 21 jezik suvremene Europe. Njih 19 pripada indoeuropskoj jezičnoj porodici, a to su novogrčki, albanski, devet baltoslavenskih jezika među kojima je baltijski litavski i osam slavenskih: makedonski, bugarski, slovenski, ukrajinski, ruski, češki, slovački i poljski, četiri germanska: njemački, engleski, islandski i švedski te četiri romanska jezika: rumunjski, talijanski, francuski i španjolski. Neindoeuropski su jezici uralski mađarski i turkijski turski.

5.2.1. Novogrčki

U novogrčkom su polarna pitanja najčešće obilježena samo intonacijom (Mackridge 1985: 39, Arvaniti *et al.* 2006: 670). Holton *et al.* (2012: 504) tvrde pak da je u polarnim pitanjima „često“ glagol na prvome mjestu, no to očito nije nužno, te autori daju primjer pitanja u kojem glagol nije na prvome mjestu:

- (41) Ο Γιάννης θα δει την Ελένη;
 ART.M.NOM.SG Ivan.NOM.SG FUT vidjeti.SBJV.3SG ART.F.ACC.SG Jelena.F.ACC.SG
 „Hoće li Ivan vidjeti Jelenu?“ (Holton *et al.* 2012: 504)

Holton *et al.* (*ibid.*) još iznose da se polarna pitanja mogu postaviti i s česticama *μη(v)*, *μήπως* i *άραγε* „u nekim okolnostima“. Čestica *μη(v)* inače je negacija, *μήπως* je složena od *μη* i zavisnoga veznika *πως* te i sama uvodi zavisne rečenice, a *άραγε* je složena od čestice *άρα* „dakle“ i starogrčke diskursne čestice za ograničavanje ili pojačavanje *γε*. Obje upitne čestice izriču nijansu ograđivanja. Autori ne objašnjavaju kakav je položaj tih čestica i glagola u rečenici, no u oba primjera koja daju čestica je na početku, a glagol slijedi odmah potom te je subjekt tek iza njega:

- (42) Μήπως θα δεις την Ελένη σήμερα;
 Q FUT vidjeti.SBJV.2SG ART.F.ACC.SG Jelena.ACC.F.SG danas
 „Hoćeš li slučajno danas vidjeti Jelenu?“ (Holton *et al.* 2012: 504)

5.2.2. Albanski

Polarna pitanja u albanskom obilježena su česticom *a* (Newmark *et al.* 1999: 319). Ta čestica stoji na početku rečenice, a glagol se ne pomiče:

- (43) A mos më ke kërkuar në shtëpi?
 Q NEG 1SG.ACC AUX.2SG tražiti.PTCP kod kuće
 „Nisi li me potražio kod kuće?“ (Newmark *et al.* 1999: 319)

Čestica *a* također uvodi zavisne polarne upitne rečenice, a isti oblik ima i rastavni veznik, „ili“. Etimologija joj nije jasna, a predlagano je, među ostalim, da je albanski odraz neke praindoeuropske čestice ili izvedenice od zamjeničke osnove, da potječe od uzvika, kao i da je posuđenica prema latinskom *aut* „ili“ (Orel 1998: 1).

5.2.3. Makedonski

U makedonskom su polarna pitanja obilježena enklitičkom česticom *ли* ili naglašenom česticom *дали* (Friedman 1993: 286-287). Čestica *ли* dolazi na drugo mjesto u rečenici, a na prvo mjesto dolazi glagol ako se cijeli iskaz jednako propituje, a neki drugi konstituent ako ja na njemu fokus (Rudin *et al.* 1999: 48):

- (44) Во Битола ли ќе одиш?
 u Bitola Q FUT ići.2SG
 „Hoćeš li u Bitolu ići?“ (Friedman 1993: 287)

Upitna čestica *дали* stoji na početku pitanja i ne uzrokuje pomicanje glagola.

Osim toga, polarna pitanja u makedonskom nerijetko mogu biti obilježena samo upitnom intonacijom.

5.2.4. Bugarski

U bugarskom se polarna pitanja također obilježavaju enklitičkom česticom *ли* ili naglašenom česticom *дали* (Antova *et al.* 2002: 208). Čestica *ли* i u bugarskom stoji na drugome mjestu u rečenici, dok *a* na prvome mjestu stoji glagol ako se cijeli iskaz jednako propituje, a neki drugi konstituent ako ja na njemu fokus (Rudin *et al.* 1999: 48):

- (45) В сряда ли ще ходиш на тенис?
 u srijeda Q FUT ići.2SG na tenis
 „Ideš li u srijedu na tenis?“ (Antova *et al.* 2002: 208)

Čestica *дали*, kao i u makedonskom, stoji na početku pitanja i ne uzrokuje pomicanje glagola. Friedman (1993: 287) spominje da su u bugarskom pitanja s *li* češća nego u makedonskom, a ona obilježena samo intonacijom rjeđa.

5.2.5. Slovenski

Uz intonaciju, polarna pitanja u slovenskome mogu biti obilježena pomicanjem finitnoga glagola na početak rečenice ili upitnom česticom *ali*, u razgovornom jeziku česticom *a*. Upitne čestice stoje na prvome mjestu u rečenici te nakon njih slijede klitike, a glagol se ne pomiče s uobičajenoga mjesta (Priestly 1993: 430, Toporišič 2000: 516).

- (46) **Je** Janez prišel?
AUX.3SG Ivan.NOM.SG doći.PTCP.PST.M.SG
 „Je li Ivan došao?“ (Toporišič 2000: 516)

- (47) **Ali** Janez spi?
Q Ivan.NOM.SG spavati.PRS.3SG
 „Spava li Ivan?“ (*ibid.*)

Ali u slovenskom primarno ima funkciju rastavnog veznika, a *a* suprotnoga.

5.2.6. Ukrajinski

Polarna su pitanja u ukrajinskom kodirana česticom *чу*, koja stoji na početku rečenice (Pugh i Press 1999: 284-285). Autori gramatike ne spominju položaj glagola u takvim rečenicama, a ta informacija ne proizlazi ni iz primjerā koje navode jer ni u jednom nije izrečen subjekt te se stoga ne može ni očekivati nijedan dio rečenice prije glagola. Sudeći po rezultatima pretrage ukrajinskog mrežnoga korpusa TenTen, pomicanje glagola nije nužno:

- (48) **Чи** давно ви, шановні читачі, були на весіллі?
Q davno 2PL drag.VOC.PL čitatelj.VOC.PL biti.PST.PL na svadba.LOC.SG
 „Jeste li davno, dragi čitatelji, bili na svadbi?“

Ukrajinsko *чу* k tomu služi kao veznik zavisne polarne upitne rečenice i kao rastavni veznik. Potječe od praslavenskoga **čī*, koje se u drugim slavenskim jezicima uglavnom odrazilo kao zavisni pogodbeni ili upitni ili nezavisni rastavni veznik, a koje podrijetlo vuče od staroga, praindoeuropskog instrumentala jednine upitne zamjenice, **kʷī* (Derksen 2008: 88-89).

5.2.7. Ruski

U ruskom polarna pitanja mogu biti obilježena enklitičkom česticom *ли*, koja redovito dolazi nakon prve fonetske riječi u rečenici. Na prvome mjestu u rečenici može biti bilo koji konstituent koji je fokusiran (Wade 2011: 509, Hallaway King 1994: 92).

- (49) Давно ли он умер?
 davno Q 3M.SG umrijeti.PST.M.SG
 „Je li on umro davno?“ (Wade 2011: 509)

Halloway King (1994: 92) tvrdi da je na prvome mjestu glagol ako nijedan rečenični element nije posebno fokusiran, nego se pitanje odnosi na čitav iskaz:

- (50) Прочитала ли Анна книгу?
 pročitati.PST.F.SG Q Ana.NOM.SG knjiga.ACC.SG
 „Je li Ana pročitala knjigu?“ (Halloway King 1994: 92)

Osim toga, polarna pitanja u ruskom nerijetko mogu biti obilježena samo intonacijom (Wade 2011: 509).

5.2.8. Češki

Neutralna polarna pitanja u češkom se kodiraju pomicanjem glagola na početak rečenice ili samo intonacijom (Naughton 2006: 213):

- (51) Je Věra Češka?
 biti.PRS.3SG Vjera.NOM.SG Čehinja.NOM.SG
 „Je li Vjera Čehinja?“ (Naughton 2006: 213)

- (52) Věra má dceru?
 Vjera.NOM.SG imati.PRS.3SG kći.ACC.SG
 „Ima li Vjera kćer?“ (*ibid.*)

Polarna pitanja s čuđenjem mogu se postaviti česticama *copak*, *zdalipak* ili *jestlipak*, koje stoje na početku rečenice te ne uzrokuju pomicanje glagola.

5.2.9. Slovački

Mistrík (1988: 132) navodi da u polarnim pitanjima u slovačkom obično nema čestice, a na početku rečenice stoji „vodeća riječ“. Vjerojatno se to odnosi na fokusirani konstituent, tj. onaj koji se osobito propituje, a iz primjera koji autor daje razvidno je da to ne mora biti glagol:

- (53) Môj článok si čítal?
 moj.ACC.SG članak.ACC.SG AUX.2SG čitati.PTCP.PST.M.SG
 „Jesi li čitao moj članak?“ (Mistrík 1988: 132)

5.2.10. Poljski

U poljskom se polarna pitanja konstruiraju česticom *czy*, koja stoji na početku rečenice, a red riječi ne mijenja se u odnosu na izjavnu rečenicu (Swan 2002: 401):

- (54) **Czy** wy się znacie?
Q 2PL REFL znati.PRS.2PL
 „Znate li se vi?“ (Swan 2002: 401)

Slično ukrajinskomu *чи*, poljsko *czy* ima i funkciju zavisnoga polarnog upitnog veznika i rastavnoga u pitanjima te potječe od praslavenskoga **či* (Derksen 2008: 88).

Polarno pitanje može se postaviti i bez čestice te tada samo intonacija označava upitnost (Swan 2002: 401.).

5.2.11. Litavski

Neutralno polarno pitanje u litavskome može biti obilježeno samo intonacijom, ili i česticom *ar*. Upitna čestica stoji na početku rečenice i nije povezana s pomicanjem glagola, a posebno je karakteristična za pisani jezik (Ambrazas *et al.* 2006: 712-713).

- (55) **Ilgai** čia gyvensi?
 dugo ovdje živjeti.FUT.2SG
 „Hoćeš li dugo boraviti ovdje?“ (Ambrazas *et al.* 2006: 712)

- (56) **Ar** tu ateisi vakare?
Q 2SG doći.FUT.2SG večer.LOK.SG
 „Hoćeš li ti doći navečer?“ (*ibid.*)

Riječca *ar* također funkcionira kao veznik zavisne polarne upitne rečenice i kao rastavni veznik, a podrijetlo dijeli s grčkom česticom *ἄρα* (Fränkel 1960: 15), praindoeuropski **h₁er*.

U litavskom postoji još niz upitnih čestica koje izražavaju nesigurnost ili sumnju: *argi*, *bene*, *negi*, *nejau*, *nejaugi*, *gal*, *kažin*, a one se sintaktički ponašaju kao čestica *ar*.

5.2.12. Njemački

U njemačkom se polarna pitanja konstruiraju postavljanjem finitnoga glagola na prvo mjesto u rečenici, koja je uz to obilježena uzlaznom intonacijom (Helbig i Buscha 1996: 611):

- (57) **Kommt** Peter heute?
doći.PRS.3SG Petar danas
 „Dolazi li Petar danas?“

Helbig i Buscha (1996: 612) spominju da rečenica uvedena riječju *ob*, koja je po primarnoj funkciji veznik za zavisne upitne rečenice, katkad može stajati i samostalno. U tom slučaju *ob* je u službi upitne čestice, a finitni glagol stoji na kraju kao u zavisnoj rečenici:

- (58) **Ob** Peter heute kommt?
Q Petar danas doći.PRS.3SG

„Dolazi li Petar danas?“

D'Avis (2004: 155) smatra da se takve rečenice pragmatički moraju nadovezivati na glavnu rečenicu u prethodnom diskursu iako su o njoj sintaktički neovisne.

5.2.13. Engleski

U engleskom su polarna pitanja obilježena finitnim glagolskim oblikom na prvome mjestu u rečenici. Međutim, na tom mjestu mogu biti samo pomoćni i modalni glagoli te glagol *be* „biti“. Ako rečenica ne sadrži nijedno od tog trojega, u pitanje se preoblikuje s pomoćnim glagolom *do* na početku, koji tada funkcionira kao pomoćni upitni glagol.

(59) **Did** John go to school yesterday?
AUX.PST Ivan ići u škola jučer
„Je li Ivan otišao u školu jučer?“

5.2.14. Islandski

U islandskom je polarno pitanje kodirano finitnim glagolskim oblikom na prvome mjestu u rečenici (Thráinsson 2007: 146-147).

(60) **Hefur** álfurinn étið ostinn?
AUX.3SG vilenjak.NOM.SG.DEF jesti.PTCTP.PST sir.ACC.SG.DEF
„Je li vilenjak pojeo sir?“ (Thráinsson 2007: 147)

5.2.15. Švedski

U švedskom je polarno pitanje također izraženo postavljanjem finitnoga glagolskog oblika na prvo mjesto u rečenici (Teleman *et al.* 1999: 731).

(61) **Gick** Peter till skolan igår?
ići.PST Petar u škola.DEF jučer
„Je li Petar otišao u školu jučer?“

5.2.16. Rumunjski

U rumunjskom su polarna pitanja obilježena samo intonacijom (Mallinson 1989: 409) te nema ni upitne čestice ni pomicanja glagola:

(62) În Franța ați lucrat la Ambasadă?
u Francuska **AUX.2PL** raditi.PTCP pri veleposlanstvo
„Jeste li u Francuskoj radili u veleposlanstvu?“ (Hoffman 1989: 36)

5.2.17. Talijanski

U talijanskom se polarna pitanja najčešće obilježavaju samo uzlaznom intonacijom (Maiden i Robustelli 2013: 147).

- (63) Laura viene con noi?
Laura doći.PRS.3SG s 1PL
„Ide li Laura s nama?“ (Velupillai 2012: 353)

5.2.18. Francuski

U francuskom se u rečenicama u kojima je subjekt lična zamjenica polarna upitnost kodira postavljanjem finitnoga glagola na prvo mjesto, tj. inverzijom glagola i subjekta.:

- (64) Puis=je vous aider?
moći.PRS.1SG=1SG 2PL pomoći.INF
„Mogu li vam pomoći?“ (Price 2013: 462)

Ako subjekt nije lična zamjenica, u polarnim pitanjima nema inverzije, nego se na finitni glagol može nasloniti oblik lične zamjenice koji se slaže u rodu, broju i licu sa subjektom:

- (65) Marie habitait=elle à Paris?
Marija stanovati.IPF.3SG=3SG u Pariz
„Je li Marija živjela u Parizu?“ (Price 2013: 462)

Polarna pitanja mogu biti obilježena i konstrukcijom *est-ce que*, doslovno „je li da“, koja je gramatikalizirana kao upitna čestica. Stoji na početku rečenice i ne mijenja red riječi u njoj:

- (66) **Est-ce que** je parle trop?
Q 1SG govoriti.PRS.1SG previše
„Govorim li previše?“ (Price 2013: 463)

Konačno, u francuskom su polarna pitanja često obilježena i samo intonacijom.

5.2.19. Španjolski

U polarnim pitanjima u španjolskom finitni glagol obično stoji na početku ako rečenica nema objekta ili ako je objekt kraći od subjekta. Međutim, ta inverzija nije sasvim nužna te pitanje može biti obilježeno i samo intonacijom (Butt i Benjamin 1989: 467-468).

- (67) ¿ha llamado mi hermano?
AUX.3SG zvati.PTCP.PST moj brat
„Je li moj brat zvao?“ (Butt i Benjamin 1989: 468)

5.2.20. Mađarski

Polarna pitanja u mađarskom najčešće su obilježena samo intonacijom (Kenesei *et al.* 1998: 2).

- (68) Péter beteg volt?
Petar bolestan biti.PST.3SG
„Je li Petar bio bolestan?“ (Kenesei *et al.* 1998: 2)

Pitanje može sadržavati i klitičku upitnu česticu *-e*, koja naznačuje nekakvo nadovezivanje na prijašnji kontekst ili traženje potvrde za zaključak. U standardnom mađarskom naslanja se na finitni glagol, a intonacija je u takvoj rečenici usprkos upitnosti silazna, kao u izjavnoj rečenici:

- (69) Péter beteg volt=**e**?
Petar bolestan biti.PST.3SG=**Q**
„Je li Petar (stvarno) bio bolestan?“ (Kenesei *et al.* 1998: 2)

Osim kao upitna čestica, *-e* funkcionira kao veznik zavisne upitne polarne rečenice, a Büky *et al.* (1993: 291) tvrde da vjerojatno potječe od pokazne zamjenice.

5.2.21. Turski

U turskom su polarna pitanja označena enklitičkom česticom *mi*. Naslonjena na glagol, koji je inače na zadnjem mjestu u rečenici, označava propitivanje čitavog iskaza, a naslonjena na neki drugi konstituent izražava da se on propituje, tj. pridružuje mu fokus.

- (70) Hasan gelecek=**mi**?
Hasan doći.FUT=**Q**
„Hoće li Hasan doći?“ (Čaušević 2007: 18)

- (71) Hasan=**mi** gelecek?
Hasan=**Q** doći.FUT (ibid.)
„Hoće li doći Hasan?“

Čestica s istom funkcijom i odgovarajućim oblikom posvjedočena je već u staroturkijskom (Erdal 1998: 152).

5.3. Pregled

Pogledajmo za kraj tablični pregled upitnih strategija po jezicima. U Tablicu 3 uvršteni su najčešći načini kodiranja polarnog pitanja koje nije obilježeno čuđenjem, sumnjom, očekivanjem negativnog odgovora ili kakvom drugom značenjskom nijansom:

Tablica 3. Pregled strategija za polarna pitanja po europskim jezicima

jezik	upitna čestica	položaj upitne čestice	pomicanje glagola na prvo mjesto	genetska pripadnost
starogrčki	<i>ή, ἄρα</i>	prvo mjesto	-	ie, grčki
latinski	<i>-ne</i>	drugo mjesto	-	ie, ital.
gotski	<i>-u</i>	drugo mjesto	+	ie, germ, is.
staronordijski	-		+	ie, germ, sj.
staroslavenski	<i>li</i>	drugo mjesto	-	ie, bsl, slav.
venecijanski u 18. st.	-		+ (uz zamjениčki subjekt) / -	ie, ital, rom.
novogrčki	-		-/+	ie, grčki
albanski	<i>a</i>	prvo mjesto	-	ie, albanski
makedonski	<i>ли</i>	drugo mjesto	+/-	ie, bsl, slav.
	<i>дали</i>	prvo mjesto	-	
bugarski	<i>ли</i>	drugo mjesto	+/-	ie, bsl, slav.
	<i>дали</i>	prvo mjesto	-	
slovenski	-		+	ie, bsl, slav.
	<i>ali, a</i>	prvo mjesto	-	
ukrajinski	<i>чи</i>	prvo mjesto	-	ie, bsl, slav.
ruski	<i>ли</i>	drugo mjesto	+/-	ie, bsl, slav.
češki	-		+	ie, bsl, slav.
slovački	-		-	ie, bsl, slav.
poljski	<i>czy</i>	prvo mjesto	-	ie, bsl, slav.
litavski	<i>ar</i>	prvo mjesto	-	ie, bsl, balt.
njemački	-		+	ie, germ, za.
engleski	-		+ (pomoćni, modalni ili „biti“)	ie, germ, za.
islandski	-		+	ie, germ, sj.
švedski	-		+	ie, germ, sj.
talijanski	-		-	ie, ital, rom.

francuski	-		+ (uz zamjenički subjekt) / -	ie, ital, rom.
	<i>est-ce que</i>	prvo mjesto	-	
španjolski	-		+/-	ie, ital, rom.
mađarski	-		-	uralski
turski	<i>-mi</i>	zadnje mjesto	-	turkijski

6. Analiza i rasprava

Svi analizirani stari europski jezici imaju upitnu česticu. Novogrčki i svi romanski jezici izgubili su neutralnu upitnu česticu iz svojih jezika predaka, što govori u prilog tezi o dijakronijskoj nestabilnosti toga pragmatičkog obilježja. Nepostojanje upitne čestice moglo bi se razmotriti kao arealno obilježje zapadne i srednje Europe, budući da je nema velika većina romanskih i germanskih jezika, kao ni češki.

Pomicanje glagola na početak rečenice kao sredstvo kodiranja polarnoga pitanja nije posvjedočeno u starogrčkom, latinskom ni staroslavenskom, a redovito je u gotskom i staronordijskom, kao i svim suvremenim germanskim jezicima. Stoga se može zaključiti kako ovo obilježje valja pripisati već pragermanskome te da se među europskim jezicima prvo pojavilo u germanskoj skupini. Češki, francuski, slovenski i sjeveroistočni talijanski govori bili su u dugotrajnom i intenzivnom dodiru s germanskim jezicima i zato je utemeljeno povezati pomicanje glagola kao upitnu strategiju u njima s germanskim utjecajem.

Bugarski, makedonski i ruski nemaju inicijalni glagol u polarnim pitanjima kao strogo pravilo, no to je ipak neutralan red riječi s česticom *li* ako nijedan konstituent u upitnoj rečenici nije fokusiran. Budući da ovi jezici nisu bili u bliskom dodiru s germanskima, izvor tog obilježja ne treba tražiti u izvanjskim utjecajima. Moguće ga je tumačiti s polazišta da u tim jezicima prvo mjesto u rečenici i čestica *li* izražavaju fokus, a da je glagol glavni dio rečenice, u skladu s ovisnosnim gramatičkim teorijama. Pod tim pretpostavkama, može se zaključiti da se glagolom na prvome mjestu označava fokus na cijeloj upitnoj rečenici. Smatramo da pozivanje na fokus, koji shvaćamo kao upućivanje na postojanje alternativa (Krifka i Musan 2012: 7), svakako ima smisla kod polarnih pitanja jer ona po svom osnovnom značenju stavljaju u opreku dvije moguće istinosne vrijednosti nekog iskaza. Podaci iz turskoga – u kojem također upitna čestica na glagolu označava propitivanje cijelog iskaza, a na nekom drugom konstituentu fokus na tom elementu – govore u prilog ovakvu tumačenju.

Hrvatski je, kao što smo vidjeli po potvrdama iz Akademijina rječnika, u prošlosti najvjerojatnije imao stanje kao bugarski, makedonski i ruski. Razvoj prema današnjem strogom pravilu o finitnom glagolu na početku polarnoga pitanja mogao bi se objasniti sinergijskim djelovanjem poopćavanja najčešće sintaktičke strukture na sva polarna pitanja s jedne strane i njemačkoga, možda i venecijanskoga, utjecaja s druge.

Francuski i stariji venecijanski s ishodišta inverzije glagola i subjekta gramatikalizirali su enklitičke oblike ličnih zamjenica na glagolu kao oznake polarnog pitanja. To se može smatrati

korakom prema razvitku upitnih afikasa. Budući da je ta upitna strategija u Europi vrlo rijetka, a s obzirom na pretpostavljenu arealnu difuznost, nije neočekivana činjenica da ju je venecijanski izgubio, a u razgovornom francuskom istiskuju je druge upitne strategije.

Što se tiče položaja upitne čestice u jezicima koji je imaju, zanimljivo je što je zadnje mjesto u rečenici posvjedočeno jedino u turskom, premda je globalno u SOV-jezicima zadnje mjesto najčešći položaj upitne čestice, a u SVO-jezicima je ono podjednako često kao prvo. Od analiziranih jezika čak i SOV-jezik latinski ima česticu na drugom ili prvom mjestu. Gotski i staroslavenski česticu smještaju na drugo mjesto u rečenici, a isto je s česticom *li* u bugarskom, makedonskom, hrvatskom i ruskom, što vjerojatno predstavlja arhaizam iz praslavenskoga u odnosu na druge slavenske jezike. Druge upitne čestice u istraženim jezicima uglavnom se pozicioniraju na prvo mjesto u rečenici te bi se stoga upitna čestica na prvome mjestu mogla smatrati europskim arealnim obilježjem. U tom bi se svjetlu i razvoj mlađih upitnih čestica u hrvatskome, *da li* i *je li*, koje se sve smještaju na početak rečenice, mogao povezati s arealnim utjecajima. Čestica *da li* k tome vjerojatno odražava utjecaj balkanske jezične aree, s obzirom na to da u istom obliku postoji i u bugarskom i makedonskom, a nije naslijeđena iz praslavenskoga.

Latinski, staronordijski, albanski, litavski, slovenski te ukrajinski i poljski imaju po jednu upitnu česticu koja ujedno funkcionira kao neka vrsta rastavnog veznika, što je u skladu s tipološki uobičajenim obrascem razvoja upitnih čestica iz rastavnih veznika koji uočava Bencini (2003: 609). Moguće je da su mađarski, starogrčki i praslavenski neovisno razvili upitnu česticu izvedenu iz zamjeničkih osnova, a moguće je da i kolokvijalno njemačko *ob* te južnoslavensko *da li* opimjeruju paralelni razvoj upitne čestice iz veznika zavisne upitne rečenice, premda ishodište potonjega nije jasno.

7. Zaključak

U ovom su radu kao prvo opisane konstrukcije polarnih pitanja u hrvatskom jeziku i prikazan je njihov dijakronijski razvoj. Enklitička čestica *li* na drugome mjestu u rečenici najstariji je danas zastupljeni način kodiranja polarnih pitanja. U takvim pitanjima u suvremenom jeziku prije nje obvezno dolazi finitni glagolski oblik, a nekad je na prvome mjesto mogao biti i koji drugi konstituent ako je fokusiran. Mlađe su upitne čestice *da li* i *je li*, koje su smještene na početak rečenice, a *je li* je još uvijek u procesu gramatikalizacije. Daljnje su mlađe upitne strategije glagol na prvome mjestu bez čestice *i*, u nekim govorima, upitna zamjenica gramatikalizirana kao upitna čestica.

Zatim su predstavljeni načini kodiranja polarnih pitanja u odabranim starim i suvremenim europskim jezicima, pod pretpostavkom da je to pragmatički motivirano jezično obilježje arealno difuzno, a s ciljem da se ustvrdi kako se hrvatski uklapa u svoj arealni kontekst. Pokazalo se da pomicanje glagola na početak rečenice u polarnom pitanju vjerojatno potječe iz germanskoga te se raširilo na neke susjedne negermanske jezike. S obzirom na podatke iz bugarskoga, makedonskoga i ruskoga, zaključuje se da se nastanak pravila o nužnom pomicanju glagola na prvo mjesto s česticom *li* u hrvatskom može objasniti sinergijom unutarjezičnih mehanizama i njemačkog i možda venecijanskog utjecaja. Nadalje, ispostavilo se da u Europi postoji tendencija prema konstrukciji polarnih pitanja s upitnim česticama na prvome mjestu u rečenici te se u taj kontekst može staviti i nastanak mlađih upitnih čestica *da li* i *je li* u hrvatskom.

Nadamo se da smo ovim radom pokazali kako u europskoj jezičnoj arei postoje obrasci u kodiranju polarnih pitanja koji nisu posljedica zajedničkoga genetskoga podrijetla, i da se oni odražavaju i na hrvatski. Svakako bi bilo zanimljivo dalje i detaljnije istražiti promjene u hrvatskoj sintaksi i njihove moguće uzroke i arealne implikacije.

8. Literatura

1. Akademijin rječnik (1975) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Dio 22. zaklapača – zlotvor*. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
2. Akademijin rječnik (1904-1910) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Dio VI. lekenički – Moračice*. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
3. Akademijin rječnik (1892-1897) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Dio V. kipak – leken*. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
4. Akademijin rječnik (1898-1903) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Dio V. isprekrižati – kipac*. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
5. Akademijin rječnik (1884-1886) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Dio II. četa – đavli*. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
6. Ambrazas, Vytautas, Geniušienė, Emma, Girdenis, Aleksas, Sližienė, Nijolė, Tekorienė, Dalija, Valeckienė, Adelė i Valiulytė, Elena (2006) *Lithuanian Grammar*. Vilnius, Baltos lankos.
7. Antova, Evgenia, Boytchinova, Ekaterina i Benatova, Poly (2002) *A Short Grammar of Bulgarian for English Speaking Learners*. Sofija, ABM Комерс.
8. Arvaniti, Amalia, Ladd, D. Robert i Mennen, Ineke (2006) Phonetic effects of focus and “tonal crowding” in intonation: Evidence from Greek polar questions. *Speech Communication* 48, 667–696.
9. Barić, Eugenija, Lončarić, Mijo, Malić, Dragica, Pavešić, Slavko, Peti, Mirko i Zečević, Vesna, Znika, Marija (1997) *Hrvatska gramatika*. Zagreb, Školska knjiga.
10. Beekes, Robert (2010) *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden, Brill.
11. Bencini, Giulia (2003) Toward a Diachronic Typology of Yes/no Question Constructions with Particles. *39th Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society: The Main Session*, 604-621.
12. Binnig, Wolfgang (1999) *Gotisches Elementarbuch*. Berlin, Walter de Gruyter.
13. Braune, Wilhelm (2004) *Gotische Grammatik: mit Lesestücken und Wörterverzeichnis*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.

14. Butt, John i Benjamin, Carmen (1989) *A New Reference Grammar of Modern Spanish*. London, Edward Arnold.
15. Büky, Béla, Gerstner, Károly, Hámori, Antónia S., Hexendorf, Edit, Horváth, László i Zaicz, Gabor (1993) *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
16. Campbell, Lyle (2006) Areal Linguistics. u: Brown, Keith (ur.) *Encyclopedia of Language and Linguistics. Volume One*. Boston, Elsevier, 456-460.
17. Čaušević, Ekrem (2007) Upitne rečenice u turskom jeziku. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 57, 15-39.
18. Damjanović, Stjepan (2003) *Staroslavenski jezik*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
19. D'Avis, Franz Josef (2004) In front of the prefield - inside or outside the clause? u: Lohnstein, Horst i Trissler, Susanne (ur.) *The Syntax and Semantics of the Left Periphery*. Berlin, Mouton de Gruyter, 139-177.
20. Derksen, Rick (2008) *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Brill.
21. Dryer, Matthew S. (2013a) Polar Questions. u: Dryer, Matthew S. i Haspelmath, Martin (ur.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (dostupno na <http://wals.info/chapter/116>, pristup 20. travnja 2018.)
22. Dryer, Matthew S. (2013b) Position of Polar Question Particles. u: Dryer, Matthew S. i Haspelmath, Martin (ur.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (dostupno na <http://wals.info/chapter/81>, pristup 20. travnja 2018.)
23. Dryer, Matthew S. (2007) Word order. u: Shopen, Timothy (ur.) *Language Typology and Syntactic Description: Volume 1, Clause Structure*. Cambridge, Cambridge University Press, 61-131.
24. Erdal, Marcel (1998) Old Turkic. u: Johanson, Lars i Csató, Éva Á. (ur.) *The Turkic Languages*. London, Routledge, 138-157.

25. Eythorsson, Thorhallur (1995) *Verbal Syntax in the Early Germanic Languages*. doktorska disertacija, Cornell University.
26. Farlund, Jan Terje (2004) *The Syntax of Old Norse*. Oxford, Oxford University Press.
27. Friedman, Victor A. (1993) Macedonian. u: Comrie, Bernard i Corbett, Greville G. (ur.) *The Slavonic Languages*. London, Routledge, 249-305.
28. Givón, Talmy (2001) *Syntax: A functional-typological introduction. Volume II*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
29. Gluhak, Alemko (1998) Indoeuropsko *el- 'biti'. *Folia onomastica Croatica* 7, 107-114.
30. Goldberg, Adele E. (2006) *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford, Oxford University Press.
31. Halloway King, Tracy (1994) Focus in Russian Yes-No Questions. *Journal of Slavic Linguistics* 2 (1), 92-120.
32. Haspelmath, Martin (2001) The European linguistic area: Standard Average European. u: Haspelmath, Martin, König, Ekkehard, Oesterreicher, Wulf i Raible, Wolfgang (ur.) *Language typology and language universals*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Berlin, de Gruyter, 1492-1510.
33. Haspelmath, Martin (1998) How young is Standard Average European? *Language Sciences* 20 (3), 271-287.
34. Helbig, Gerhard i Buscha, Joachim (1996) *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerrunterricht*
35. Hoffman, Christina N. (1989) *Romanian Reference Grammar*. Washington, U. S. Department of State.
36. Hofmann, Johann Baptist (1949) *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*. München, Verlag von R. Oldenbourg.
37. Holton, David, Mackbridge, Peter i Phillipaki-Warburton, Irene (2012) *Greek: A Comprehensive Grammar*. London, Routledge.
38. Hudeček, Lana i Vukojević, Luka (2007) *Da li, je li i li – normativni status i raspodjela*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, 217-234.

39. Katičić, Radoslav (2002) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus.
40. Kenesei, István, Vago, Robert Michael i Fenyvesi, Anna (1998) *Hungarian. Descriptive Grammars*. London, Routledge.
41. König, Ekkehard i Siemund, Peter (2007) Speech act distinctions in grammar. u: Shopen, Timothy (ur.) *Language Typology and Syntactic Description: Volume 1, Clause Structure*. Cambridge, Cambridge University Press, 276-324.
42. Krifka, Manfred i Musan, Renate (2012) Information structure: Overview and linguistic issues. u: Krifka, Manfred i Musan, Renate (ur.) *The Expression of Cognitive Categories (ECC)*. Berlin, Mouton de Gruyter, 1-43.
43. Lehmann, Winfred P. (1986) *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden, Brill.
44. Mackridge, Peter (1985) *The Modern Greek Language: A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*
45. Maiden, Martin i Robustelli, Cecilia (2013) *A Reference Grammar of Modern Italian*. London, Routledge.
46. Mallinson, Graham (1989) Rumanian. u: Harris, Martin i Vincent, Nigel (ur.) *The Romance Languages*. London, Routledge, 391-419.
47. Matasović, Ranko, Pronk, Tijmen, Ivšić, Dubravka i Brozović Rončević, Dunja (2016) *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika, 1. svezak – A-Nj*. Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
48. Matasović, Ranko (2002) On Representing Syntactic Change: Towards a Theory of Diachronic Syntax. *Suvremena lingvistika* 53-54, 57-72.
49. Matasović, Ranko (2001) *Uvod u poredbenu lingvistiku*. Zagreb, Matica hrvatska.
50. Metslang, Helle, Habicht, Hülli i Pajusalu, Karl (2017) Where do polar question markers come from? *STUF – Language Typology and Universals* 70 (3), 489-521.
51. Mihaljević, Milan (1997) Jestno-niječna pitanja u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 43-44 (1-2), 191-209.
52. Mihaljević, Milan (1995) Upitne rečenice u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 39, 17-38.

53. Mistrík, Jozef (1988) *A Grammar of Contemporary Slovak*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
54. Naughton, James (2006) *Czech. An Essential Grammar*. London, Routledge.
55. Newmark, Leonard, Hubbard, Philip i Prifti, Peter (1999) *Standard Albanian: A Reference Grammar for Students*. Stanford, Stanford University Press.
56. Orel, Vladimir (1998) *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden, Brill.
57. *Perseus Digital Library*. Gregory R. Crane (ur.) Medford, Tufts University. (dostupno na <http://www.perseus.tufts.edu>, pristup 26. kolovoza 2018.)
58. Pinkster, Ham (2015) *The Oxford Latin syntax. Volume 1, The simple clause*. Oxford, Oxford University press.
59. Polo, Chiara (2007) Synchronic and diachronic variation phenomena in inverted interrogative and related contexts in Northern Italian dialects. *Nordlyd* 34, 219-238.
60. Price, Glanville (2013) *A Comprehensive French Grammar*. Malden, Blackwell Publishing.
61. Priestly, Tom S. (1993) Slovene. u: Comrie, Bernard i Corbett, Greville G. (ur.) *The Slavonic Languages*. London, Routledge, 388-451.
62. Pugh, Stefan M. i Press, Ian (1999) *Ukrainian: A Comprehensive Grammar*. London, Routledge.
63. Rudin, Catherine, Kramer, Christina, Billings, Loren i Baerman, Matthew (1999) Macedonian and Bulgarian *li* Questions: Beyond Syntax. *Natural Language and Linguistic Theory* 17 (3), 541–586.
64. Silić, Josip i Pranjković, Ivo (2007) *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb, Školska knjiga.
65. Smyth, Herbert Weir (1920) *A Greek Grammar for Colleges*. New York, American Book Company.
66. Swan, Oscar E (2002) *A Grammar of Contemporary Polish*. Bloomington, Slavica.
67. Štrkalj Despot, Kristina (2012) Značenje i uporaba suprotnoga veznika *da* u starohrvatskim tekstovima. *Filologija* 59, 173-194.

68. Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan i Andersson, Erik (1999) *Svenska Akademiens grammatik 4. Satser och meningar*. Stockholm, Svenska Akademien.
69. Thomason, Sara G. (2001) *Language Contact*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
70. Thráinsson, Höskuldur (2007) *The Syntax of Icelandic*. Cambridge, Cambridge University Press.
71. Toporišič, Jože (2000) *Slovenska slovnica*. Maribor, Založba Obzorja.
72. Vaan, Michiel de (2008) *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden, Brill.
73. Večerka, Radoslav (1989) *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax I. Die lineare Satzorganisation*. Freiburg, U. W. Weiher.
74. Velupillai, Viveka (2012) *An Introduction to Linguistic Typology*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
75. Wade, Terence (2011) *A Comprehensive Russian Grammar*. Hoboken, Wiley-Blackwell.

Sažetak

U ovom se radu na temelju literature, korpusa i elicitacije opisuju načini kodiranja polarnih pitanja u hrvatskom jeziku i prikazuje se njihov dijakronijski razvoj. Pod pretpostavkom da je pragmatički motivirano obilježje poput načina kodiranja polarnoga pitanja arealno difuzno, hrvatski se stavlja u kontekst jezika Europe te se predstavljaju upitne strategije u odabranim starim i suvremenim jezicima. Zaključuje se da postoje određene arealne tendencije, koje se odražavaju i na hrvatski te se razvoj pojedinih upitnih konstrukcija u hrvatskom može tumačiti u skladu s njima.

Ključne riječi: polarno pitanje, upitna čestica, hrvatski, europska jezična area, arealno-tipološka lingvistika

Summary

This paper offers a description of polar question strategies in Croatian based on linguistic literature, corpus data and elicitation, and presents their diachronic development. Under assumption that pragmatically motivated features such as polar question markers are areally diffuse, Croatian is put in the context of European languages, and interrogative strategies in selected ancient and modern languages are presented. It is shown that there are certain areal tendencies, which are reflected in Croatian as well and that the development of certain interrogative constructions in Croatian can be interpreted in accordance with them.

Keywords: polar question, question particle, Croatian, European linguistic area, areal-typological linguistics